

Cambridge Üniversitesini Padişaha Nasıl Anlatmalı? 1835 Tarihli Seyyâhnâme’de Avrupa Üniversite ve Eğitim Sistemine Dair Kelime, İfade ve Tanımlama Yapıları

How to Explain the University of Cambridge to the Sultan? Words, Expressions, and Definition Structures on the European University and Education System Observed in the Book of Traveler “Seyyâhnâme” Dated 1835

Fikret TURAN¹ 

öz

1835-1837 yıllarında bir Osmanlı devlet adamı tarafından yazıldığını anladığımız Seyyâhnâme, İngiliz eğitim, ekonomi, siyaset ve teknoloji sistemini ve Londra'nın genel özelliklerini anlatan bir eserdir. Eser, padişaha sunulan el yazması bir nüsha halindedir. Yazar, eserin başında İngiliz Devletinin Hindistan'ı ele geçirme konusundaki diplomatik taktikleri ve İngiltere ile Fransa arasındaki farkları göstermeyi amaçladığını belirtse de bu konularda verdiği bilgiler nispeten sınırlıdır. Yazar, İngiltere ve Londra hakkında bilgi verirken, birçok istatistiksel tabloya ve kendisinin oluşturduğunu düşündüğümüz renkli suluboya tablolarına da yer vermiştir. Eser, İngiliz üniversitelerinin isimlerini, öğrenci ve öğretmen sayılarını ve kütüphanelerindeki kitap miktarını istatistiksel bir tablo halinde sunmakta ve yazarın eğitim aldığını düşündüğümüz Cambridge Üniversitesi bağlamında İngiliz eğitim sistemi, üniversite yönetimi ve öğretim uygulamaları hakkında yeni bilgiler sunmaktadır. Biz bu bağlamda metinde ortaya çıkan kelime, kalıp ifade ve morfo-sentaktik yapıları tespit ederek Türkçede Batı tarzı eğitim sistemine ilişkin oluşan terminoloji ve anlatım stratejilerinin örneklerini incelemekteyiz.

Anahtar kelimeler: Seyyâhnâme, Mehmed Emin Paşa, İngiltere ve Londra 1835, Cambridge Üniversitesi, Tanzimat Türkçesi, Türk Eğitimbilim Terminolojisi, Üniversite Tarihi

ABSTRACT

The Book of Traveler “Seyyâhnâme,” written during 1835–1837 by an Ottoman statesman, describes the British education system, economy, politics, and technology during the period and explains general features of the city of London. The work remains unpublished and is currently in the form of a handwritten manuscript—the autographed copy of which was presented to the sultan of the time. Although the work states that it also aims to highlight the diplomatic tactics of the British State in order to seize India and the differences between England

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fikret Turan (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-postal: fikreturan@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3532-3910

Başvuru/Submitted: 30.11.2021

Kabul/Accepted: 12.04.2022

Atıf/Citation: Turan, Fikret. “Cambridge
Üniversitesini Padişaha Nasıl Anlatmalı?1835
Tarihli Seyyâhnâme’de Avrupa Üniversite
ve Eğitim Sistemine Dair Kelime, İfade ve
Tanımlama Yapıları” *Türkiyat Mecmuası-Journal
of Turkology* 32, 1 (2022): 151-177.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1030277>

and France, information on these issues is relatively limited. While providing information about England and London, the author includes many statistical tables and watercolor paintings that we believe he produced. In addition, through statistical tables, the work provides the names of universities, their number of students and teachers, and the number of books in their libraries. Furthermore, the work offers unique information on university education and administration and teaching practices within the University of Cambridge, where we believe the author studied at the time. In this context, we examine the choices of the author's terminology and expression strategies about the British and French education system by identifying and analyzing the words, phrases, and morpho-structural elements that emerge within the text.

Keywords: The Book of Traveler "Seyyâhnâme," Mehmed Emin Paşa, Britain and London 1835, Cambridge University, Tanzimat Turkish, the Turkish Terminology of Education, History of University

EXTENDED ABSTRACT

The Book of Traveler "Seyyâhnâme," written in 1835 by an Ottoman statesman, describes the British system of education, economy, politics, technology, and the general characteristics of London. The work takes the form of a handwritten manuscript that was originally presented to the Ottoman sultan of the time. Although it is stated that it also aims to show the diplomatic tactics of the British State in capturing India and the differences between England and France, information on these issues are relatively limited. While providing information about England and London, the author also includes many statistical tables and watercolor paintings that we believe he produced. In addition, through statistical tables, the work provides the names of universities, their number of students and teachers, and the number of books in their libraries. Furthermore, it provides unique information on the British education system and university administration and teaching practices within the context of the University of Cambridge where we believe the author studied at the time. In this context, we examine examples of the authors terminology and expression strategies about the British and European education system.

There are two copies of the work and both are housed the Library of Rare Books, Istanbul University. The first copy is an autograph which is entitled "Seyyâhnâme" on the first page. However, the author does not reveal his name in the work. The second copy, has the title "Manners and Behaviors of the Englishman." Only three of 19 watercolor paintings and maps found in the autographed copy were copied and added to this second copy, which is rather charcoal drawing in a more modest way. These paintings present the types of railway cars for three social classes, a three-wheeled locomotive, and a balloon. The name of the copyist, Mütercim Aleko Bey (Mr. Aleko the Translator), is shown on the last page. The textual signs and indications in the text show that the author was a person trained in the Military Engineering School (Mühendishâne) or who had a high level of education within the Ottoman Empire and must have already known to the sultan. These signs suggest Mirliva Mehmed Emin Zeki Pasha (d. 1851), the son of the director of the Military Engineering School Hüseyin Rıfıkı Tamani (d. 1817), as the author of the work. He was one of the students who earned a government scholarship and traveled to England at the end of 1834 and studied at the University of Cambridge until 1839.

The author's explanation of English universities runs between pages 26b–30a of the autograph copy. He provides an eye witness account of his time at Cambridge in 1835. The text states that there are 16 colleges and faculties, called *kolej* (college) and *ekol* (école), at the university and that students continuously improve their education by reading daily newspapers and visiting other places outside the classroom. Furthermore, it states that at the age of 15–18 they travel to other countries and learn foreign languages. In addition, women also receive education and write and publish works. Following graduation, students assume positions in embassies, foreign affairs, and government offices. Those who want to become army officers take courses in the field of warfare.

In order to explain the higher education system in Europe the author often uses traditional words and set phrases in new meanings and he occasionally creates new phrases and expressions. Consequently, he contributes to the formation of modern educational terminology and strategies of expressions in Turkish of the period.

In the text, the Arabic loan word *madrassa*, in Turkish, the plural form *medreseler*, is used for the modern university, though rather in the sense of a singular meaning, where *Kembrij Medreseleri* represents the University of Cambridge. The author coins and appropriates the Persian compound *dershâne*, literally “the houses of lesson” for college and faculties.

Arabic loan words, *ta'lim* and *tahsil*, are used for education and higher education; the adverbial phrase *ilmen tahsil* for theoretical education; *amelen tahsil*, *meşk*, and *mütâla'a* for practical and applied education; *ma'lûmâta destres olmak* for the concept of gaining information, learning, and becoming a learned person; *tekmil-i hüner etmek* for specializing; *fen(n)*, *ilm*, and their plural forms *fünûn* and *ulûm* for the areas of sciences and scholarship; *hüner*, *san'at*, and *sanâyi* for technical information, know-how, and technology; and *bedâyi* is used for fine arts and aesthetic.

Within the context of university education, the Arabic loan word *usûl* and Turkic *yol* “way” are employed for method; *ijâd* and *ihtirâ* for discovery and original findings; *tanzîm* for modern reform; *tedbîr-tedâbir* for new measures and precautions; *tertîb-tertîbât* for new arrangements and setup; *devletin füzûnî-i kuvve ve îrâdına kudret-yâb olmak* for the skill and ability to increase the power and income of the state and society; *mevâzî-i hayrı ve şerri ve mevâki-i nef' u zarri temyiz etmek* for recognizing the differences between good and bad and harm and benefit; and the phrase *re'y-i savâb bulmak* is used for finding the right way or solution for the issues.

The word *şâkirdân*, the plural form of the Persian loan word *şâkird* “pupil,” is used for a university student. Furthermore, another Persian loan word, *hâje*, is widely used and still employed to describe university lecturers and scientists (though rarely). In addition, the words *müderris* and *ustâd* are seen in the text to present the same concept. The adjectival compound *baş hâce* is used for the rector of university, *şanselye* and *ricâl* for the chancellor of the university, *ahkâm-ı âmme nâzırları* for the board of overseers, *meşverethâne meclisi* for the university senate, and the word *evâklar* is used for the committee of patrons.

1. Giriş

Anlatılan konulardan, aktarılan dolaylı bilgilerden ve ipuçlarından hareketle 1835-1837 yıllarında yazıldığını anladığımız Seyyâhnâme, bir Osmanlı devlet adamının ve aydınının esas itibarıyla İngiltere'nin askerlik, eğitim, iktisat, siyaset ve teknoloji alanlarındaki özellikleri ile ülkenin başkenti Londra'nın genel niteliklerini ayrıntılı şekilde anlatan ve dönemin padişahına sunulan elyazması bir eserdir. Eserin yazılmasındaki amaçlar arasında İngiltere Devletinin Hindistan'ı ele geçirmek için yaptığı diplomatik taktikler ve İngiltere ile Fransa arasındaki farklılıkların ortaya konulması gibi gerekçeler dile getirilse de bu hususlara dair bilgiler nispeten daha sınırlı tutulmuştur. Yazar, eserde İngiltere ve Londra hakkında bilgi verirken çok sayıda istatistikî tablolara ve kendisinin yaptığını düşündüğümüz renkli suluboya resimlere de yer vermiştir. Bu dönem Osmanlı devlet adamı ve entelektüelinin İngiltere ve Fransa'ya bakış açısını ortaya koyan eser birçok bakımdan özgün bilgiler sunduğu gibi yazarın o dönemde kendisinin de eğitim aldığı düşünmekte olduğumuz Cambridge Üniversitesi bağlamında İngiltere'deki üniversitelerin isimleri, eğitim metotları ve uygulamaları, üniversitelerin eğitim sistemi ve yönetim şekli, kütüphanelerindeki kitap sayısı ve üniversite yöneticilerinin, hocalarının ve öğrencilerinin genel durumu hakkında dönem için yeni ve ilgi çekici bilgiler de ortaya koymuştur. Biz, bu makalede yazarın İngiltere'de gördüğü ve inceleme imkânı bulduğu üniversite sistemini anlattığı metinde kullandığı kelime, kelime grupları ve kalıp ifadeleri belirleyerek Türkçede Batılı tarzda eğitim sistemine dair ortaya çıkan terminolojinin ve anlatım stratejilerinin örneklerini inceleyeceğiz.

2. Seyyâhnâme Nüshaları Hakkında Genel Bilgiler

Mevcut bilgilerimize göre Seyyâhnâme'nin 2 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yazarın kendisi tarafından hazırlanmış müellif nüshası, diğeri ise eserin yazılmasından birkaç yıl sonra Mütercim Aleko Bey isimli müstensih tarafından kısmen özetlenerek çoğaltılmış nüshadır.

Müellif nüshası olarak yazarın kendi elinden çıktığını düşündüğümüz Seyyâhnâme, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Yıldız Sarayı Kitapları Koleksiyonu içinde NEKTY 05085 katalog numarasıyla saklanan bir elyazması eserdir.¹ Eserin ismi yazar tarafından ilk sayfada Seyyâhnâme olarak belirtilmiştir. Yazar eserde kendi ismini belirtmemiştir. Nüshanın boyutları 245 x 160 mm ve 170 x 80 mm şeklindedir. Eser 15 mm kalınlığındadır. Eserde yazıların yazıldığı kâğıt ince aharlı açık kahverengi bir kağıttır. Bu aharlı ince kâğıtta filigran olarak ince çizgiler, iki kanadını açmış bir kartal, bir yanında taç ve GFA harfleri bulunmaktadır. Resim yapılan kâğıt ise daha kalın, düz ve aharsızdır. Yazı cinsi işlek Babıali rikasıdır. Satırlar baştan başa klasik siyah mürekkeple yazılsa da baştaki dört mısralık manzum parça, fasıl başlıkları, istatistik tablolarındaki maddeler ve resim altlarındaki açıklamalar kırmızı mürekkepledir.

1 Eser hakkında ilk tanıtıcı bilgiler eserin müellif nüshasına dayalı olarak Saadetin Buluç tarafından kısmen içerdiği konuları da özetleyen bir bildiriyle ortaya konulmuştur. Saadetin Buluç, "Türkçe Yazma İki Seyyâhnâme", *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1505-1513.

Her sayfada genel olarak 21 satır vardır. Genel olarak b sayfalarında son satırın bittiği yerin altında reddade bulunmaktadır.

Belirli sayfalarında suluboya resimler, haritalar ve istatistiksel bilgileri içeren tabloların bulunduğu eser, arkalı önlü boş olan ve numara verilmemiş bir varak hariç toplam 76 varaktan oluşmaktadır. Bu varaklarda 16 adet renkli suluboya resim, 2 adet park haritası ve 1 adet sağır dilsiz işaret dili şekilleri olan toplam 19 adet çizim bulunmaktadır. Resimler, o dönem için yeni metot ve teknolojiye sahip aydınlatma gereçleri, tren ve balon gibi ulaşım araçları, yeni tarz mühendislikle yapılmış liman, köprü, tünel gibi ulaşım altyapısı, otel ve okul binaları gibi mimari eserler ve askeri üniformalara dairdir. Çizimlerin tamamı İngiltere'nin anlatıldığı kısımlara ait olup Fransa'nın anlatıldığı son kısma dair resim yoktur. Resim ve çizimlerin bulunduğu varaklar ile bazı tabloların arka sayfaları genellikle boş bırakılmıştır. Buna göre eserde 19 sayfa boştur.

Eserin cildi koyu kahverengi meşinden yapılmıştır. Üst ve alt kapak cildinin üzerinde aynı tarz ve şekle sahip kabartma işlemler vardır. Bu kapak üzerinde altın yaldızlı zencirek tarzı süsleme, cetvel, nispeten modern şekilde yapılmış simetrik çiçek şekilli kabartma sa'lbekler ve içi boş dairevi şemse vardır. Cildin sırtında cild-bend olmayıp altın yaldızlı işlemeli alt ve üst bordür vardır ve orta kısmında simetrik desenler bulunmaktadır. Alt, üst ve ön yaprak bitişi altın yaldızla boyanmıştır. Kullanılan altın yaldız ve zengin cilt işçiliği eserin özel olarak sultana veya büyük bir şahsiyete sunulduğunu gösterir niteliktedir.

Nitekim ilk sayfanın (1b) başında bulunan 4 mısralık manzum parçada yazar, eserini dönemin padişahına sunduğunu açıkça belirtmiştir: Ey ber-ârende-i zemîn ü zamân / V'ey nesak-sâz-ı âlem-i imkân / Safha-zîb-i sutûr olan eserim / Eyle makbûl-i pâdişâh-ı cihân. (Ey zemin ve zamanı yaratan / Ve ey imkânlar alemine düzen veren / Sayfaları satırlarla bezenmiş eserimi / Cihan padişahının makbulü eyle). Burada eserin sunulduğu belirtilen padişah büyük bir ihtimalle II. Mahmud olmalıdır, çünkü şahit olduğu ve anlattığı bazı olaylarla ilgili verdiği tarihlere dayanarak yazarın eserini Miladi 1835 (Hicri 1250) tarihinin başlarında yazmaya başladığını anlıyoruz ki II. Mahmud dönemidir. Yazar, eserini üç bölüm üzerine kurmuştur. Bunlardan 1. Bölüm, Fasl-ı Evvel (1b) Londra şehri ve İngiltere'nin sosyal ve ekonomik durumuna, 2. Bölüm, Fasl-ı Sâni (65a) İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçirmesi ve Hindistan'daki kuvvetlerine, 3. Bölüm (69b) Paris ve Fransa'nın genel özelliklerine dairdir.

Eserin ikinci nüshası 1b sayfasında (eserde 2. sayfa) kara kalem arma içinde kırmızı mürekkeple yazılmış "İngilterelünün Etvâr ü Hareketleri Beyânındadır" başlığını taşımaktadır ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde NECTY 02416 katalog numarasıyla saklanmaktadır.² Müellif nüshasının başında bulunan manzum kısım bu nüshada yoktur. Nüshanın boyutları 262 x 170 ve 184 x 105 mm şeklinde, 66 varaktan oluşmuş, sayfa numaraları kırmızı mürekkeple gösterilmiştir. Kâğıt açık kahverengi ve kalın bir cins kağıttır. Cildinin

2 Eserin bu nüshasına Buluç 1987'de değinilmediği gibi nüshaya dair daha önce yapılmış herhangi bir çalışmaya veya yayına da rastlanmamıştır.

üst ve alt kapağı lacivert kâğıt kaplı, sırtı bordo meşindendir. Müellif nüshasındaki aksine burada konular 5 bölüm içinde anlatılmıştır. Birinci bölümün başlığı yazılmamıştır, ancak bu bölümde genel olarak Londra şehri anlatılmıştır. 2. Bölüm, Fasl-ı Sâni (s. 76) İngiltere adası hakkında, 3. Bölüm, Fasl-ı Sâlis (s. 88) İngiltere'nin sömürgeleri, 4. Bölüm, Fasl-ı Râbi (s. 90) İngiltere'nin Hindistan'daki gücü, 5. Bölüm, Fasl-ı Hâmis (s. 96) Fransa ve Paris hakkındadır. Müellif nüshasında eğitim sistemine dair yapılan tavsiyeler ile tarih gösteren kimi ayrıntılar bu nüshada çıkarılmış, orada gösterilen tarihler ise sonraki tarihlere çekilmiştir. Buradan da nüshanın müellif nüshasından birkaç yıl sonra çoğaltıldığını söyleyebiliriz. Müellif nüshasında bulunan 19 renkli suluboya resim ve haritadan sadece 3 adedi karakalem olarak daha mütevazı şekilde çizilmiştir. Bunlar 81. sayfada üç sınıf tren vagonları, 83. sayfada üç tekerlekli lokomotif ve 85. sayfada balon resmidir. Nüshanın sonunda Mütercim Aleko Bey ismi gösterilmiştir.

3. Nüshalar Arasındaki Farklar

Cambridge Üniversitesinin anlatıldığı kısımlar karşılaştırıldığında Mütercim Aleko nüshasının içerik olarak müellif nüshasını genel hatlarıyla yansıttığını, ancak anlatım üslubu ile bazı kelimelerin imlası bakımından daha az özenli ve cümlelerin daha kısa ve özetlenmiş olduğu görülür:

Müellif Nüshası: (26b) *İngiltere Devletinin medreselerinin vasf ü ta'rifî ve Kembric Medreselerinde yigirmi gün ikâmetim esnâsında görülen nizâmât-ı mütenevviyası bervech-i âtî zikr ü beyân olunur.* Mezkûr medreseleri derûnunda *kolej* ta'bir olunan on altı aded dershânelerinde elyevm bin dört yüz şâkirdân olup ancak bunların cümlesi on iki ve on beş yaşına kadar okudukları kitâblar kendü lisânlarınca kaleme alınmış olduğundan iki sene mesâil-i dîne ve iki sene tevârih ve coğrafya okumuş ve iki sene hendese ve sâir ilme çalışarak tahsîl etmiş...

Mütercim Aleko Nüshası: (27) *İngiltere küt'asında Kembric şehrinde ikâmetde medreselerinin nizâmî ve bulunan şâkirdânın keyfiyetleri zîrde tafsîl kıldı.* Medrese-i mezkûrları derûnunda on altı *kolec* olup dershâne mahallerinde (28) bin dört yüz aded bu sene şâkirdân olup cümlesi on iki-on beş yaşına gelince kendü lisânınca olan kitâbları lisânları gibi kaleme alınmış olduğundan iki sene mesâilinde yazmış okumuş, iki sene târihleri ve coğrafya okumuş ve iki sene hendese veyâhûd sâir bir ilimle meşgul olmuş...

Bununla birlikte konu bağlamında iki nüsha arasındaki en önemli fark yazarın Osmanlı eğitim sistemine yönelik getirdiği o dönem için önemli sayılabilecek eleştiri ile bu alanda yapılmasını istediği değişikliklerin Mütercim Aleko nüshasına alınmamasıdır. Yine bu nüshada ayrıca yazar tarafından eserin ismi olarak gösterilen Seyyâhnâme başlığı kaldırılmış ve onun yerine "İngilterelünün Etvâr ü Hareketleri Beyânındadır" gibi daha genel nitelikli bir ifade kullanılmıştır ki eser Fransa'yı da anlattığı için içeriği tam anlamıyla açıklamaktan uzaktır. Bütün bu sebeplerden dolayı, yani daha tam ve ayrıntılı olduğu için biz bu makaleyi esas olarak müellif nüshasına dayalı olarak oluşturduk. Mütercim Aleko nüshasını ise teyit gerektiren konuların açıklığa kavuşturulması bağlamında değerlendirdik.

4. Eserin Yazarı

Seyyâhnâme'nin yazarı eserde kendi ismini açıklamamıştır. Ancak, bizzat şahit olduğu olayların tarihlerine, bulunduğu mekânlar ve zaman zaman dolaylı olarak belirttiği bilgilere dayanarak yazarın oldukça yüksek seviyeden bir devlet adamı olduğu açıktır. Yazar, 1835 yılının Mart ayında Cambridge Üniversitesinde yaklaşık 20 günden beri eğitim gördüğünü söylemektedir. Verdiği bilgilerden Londra'da Osmanlı büyükelçisi olan Namık Paşa (1804-1892) ve bazı önemli İngiliz devlet adamlarıyla birlikte tren yolculuğu yaptığını anlıyoruz. Padişaha sunduğu eserinde İngiltere ve Fransa'ya dair oldukça ayrıntılı istatistiki bilgiler verdiği gibi önemli bulduğu mimari eserleri, teknolojik araçları ve özgün nesnelere belirli bir perspektif, ışık ve gölge tekniği içinde gerçekçi ve orantısal suluboya resimlerle yansıtmıştır. Ayrıca zaman zaman Osmanlı eğitim sistemine dair eleştiriler yapıp padişaha tavsiye niteliğinde görüşler arz etmektedir. Bütün bu hususları değerlendirdiğimizde yazarın Osmanlı Devleti'nde mühendishane yetmiş veya üst düzey eğitim almış ve padişahın bildiği bir şahsiyet olduğunu anlıyoruz. Şahsiyetine, eğitimine, tahsil aldığı üniversitesine ve sosyal statüsüne dair bütün bu işaretler eserin yazarı olarak 1834 yılının sonlarında İngiltere'ye eğitim amacıyla gönderilen Mühendishane Başhocası Hüseyin Rifkî Tamani'nin (öl. 1817)³ oğlu Mirliya Mehmed Emin Zeki Paşa'yı (öl. 1851) işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından Aralık 1834 tarihinde İngiltere'ye eğitim almaları amacıyla gönderilen 14 kişilik öğrenci kafilesi içinde yer alan Emin Bey esasen miralay rütbesinde bir Mühendishane subayıdır.⁴ 1835 yılı başlarından itibaren Cambridge Üniversitesinde matematik tahsili almaya başlamıştır. Burada tahsil görürken kendisine mirliva rütbesi verilerek paşalığa yükseltilmiştir. 1839 yılında mezun olduktan sonra Paris'te de bir süre araştırma yürütmüş ve Osmanlı ölçüleri olan zira ve okkanın standardının oluşturulmasına dair çalışmalar yapmıştır.⁵ 1841 yılında yurda dönünce 6 yıl önce açılmış olan Mekteb-i Harbiye müdürlüğüne (nazırlığı)

3 Ali Rıza Tosun, "İlk Kapsamlı Türkçe Mühendislik Kitabı Mecmûât El-Mühendisin'in Ele Aldığı Konular ve Niteliği Hakkında Bir Değerlendirme", *Bellefen* 74/270 (2010), 517-530.

4 Konuya dair bkz. Ahmet Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diploması ve Reform (1833-1841)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 174; Mehmed Es'ad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310/1892-93), 19, 32-43; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, cilt II, Hazırlayanlar: Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 478; Atilla Polat, "Mekteb-i Harbiye Nazırlarından Matematikçi Mehmed Emin Paşa'nın Biyografisine Giriş", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20/2 (2019), 59-74.

5 Cambridge Üniversitesinde yazdığı teze dair bilgilere üniversitenin kütüphane kataloğundan ulaşmak mümkündür. Katalogta teze dair bilgiler şu şekildedir:

Author: Mohammed Zeki. Ameen Bey. Title: An introduction to the calculus of variations : with a theoretical view of maxima and minima. Publisher: Cambridge: Printed by Metcalfe and Palmer, 1839. Format: ii, 29 p.; 22 cm. Subjects: Calculus of variations, Maxima and minima. (06.11.2021 tarihinde görülmüştür) https://idiscover.lib.cam.ac.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=44CAM_ALMA21417766960003606&context=L&vid=44CAM_PROD&lang=en_US&search_scope=SCOP_CAM_ALL&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=cam_lib_coll&query=any,contains,mohammed%20ameen%20bey&offset=0 Yazarın Osmanlı ölçülerine dair çalışmaları için bkz. Feza Günergün, "Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 2 (1998), 23-68.

taayin edilmiştir. Burada Avrupa'daki benzerlerinin standartlarına yaklaştırmak amacıyla okulun eğitim sisteminde önemli değişiklikler ve düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı bürokrasisinde çeşitli başka görevleri de üstlenen Emin Paşa, vezir ve müşir olarak Arnavutluk'ta çıkan karışıklıkların bastırılması için görevlendirilmiş, bu görevlerdeki başarılarından dolayı 1846-47 yılında Dâr-ı Şûra-yı Askerî reisliğine getirilmiştir. Meclis-i Maarif reisliği ve Encümen-i Dâniş üyeliği de yapan yazar, Şam'da Arabistan Ordusu komutanı olarak görev yaparken 1851 yılında vefat etmiştir.⁶

Eserinde yansıtılan bilgilerden ve konuların anlatılış düzeninden hareketle, fikrimizce, yazar Seyyâhnâme'yi Cambridge Üniversitesi'nde eğitimine başladıktan hemen sonra, yani 1835 yılının Mart ayından itibaren yazmaya başlamış, hazırladığı istatistiksel tablolarda ortaya koyduğu çok sayıda sayısal veriyi bu üniversitenin kütüphanesinde bulunan ve peyderpey kütüphane envanterine eklenen güncel kitap, mecmua, ansiklopedi ve resmi parlamento bültenleri gibi kaynaklardan derleyerek oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği devlet adamlarından beklediği gidilen yerlerdeki gelişmelerin ve önemli görülen konuların risale ve lâyiha olarak hazırlanıp sunulması geleneği bağlamında Emin Bey de Osmanlı Devleti için askerlik, eğitim, sanayi, teknoloji, ticaret, turizm ve vergi sistemi alanlarında İngiltere'nin durumunu bu eserde padişaha ve devlet yöneticilerine anlatmayı önemli bulur. Ayrıca İngiltere'nin başta Hindistan olmak üzere çeşitli ülkeleri ele geçirerek nasıl sömürge imparatorluğu haline geldiğini, bu konuda Fransa'yı nasıl aradan çıkardığını ve bu devletin kullandığı diplomatik ve askeri taktikleri Osmanlı Devleti yöneticilerine bildirmeyi gerekli görür. Bu bağlamda, sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkiler alanında Fransa yerine İngiltere'yle daha çok iş birliği yapmasının devletin çıkarlarına daha uygun olacağını dile getirir.

5. İngiliz Üniversitelerine Dair Metin

Yazar, müellif nüshasının 26b (pdf 30) ile 30a (pdf 33) sayfaları arasında bulunan İngiliz üniversitelerine dair kısmı Cambridge Üniversitesi'nde bizzat bulunduğu sırada yazmış, burada anlattığı olaylara bizzat şahit olmuştur. Metinde öncelikle Cambridge Üniversitesi'nde kolej adı verilen yüksekokul ve fakülte sayısının 16 olduğu belirtildikten sonra burada okutulan kitapların dilinin kendi dilleriyle olduğu ve öğrencilerin 2 yıl din dersleri, 2 yıl tarih ve coğrafya, 2 yıl geometri ve mühendislik (hendese) ve diğer dersleri aldıkları ve isteyenlerin de bunun üzerine 2 yıl resim tahsili gördükleri belirtilir. Öğrenciler ders dışında günlük gazeteleri okuyarak ve başka yerleri gezip görerek eğitimlerini daimî olarak ilerletirler ve 15-18 yaşlarında başka ülkelere seyahate çıkarlar ve yabancı dil öğrenirler. Kadınlar da eğitim alırlar ve eser yazıp yayın yaparlar. Öğrenciler mezuniyet sonrası elçiliklerde, dışişlerinde ve devlet dairelerinde görev alırlar. Subay olmak isteyenler ise harbiye alanında dersler alırlar.

6 Mehmed Es'ad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, 1310/1892-93, 32-39; Atilla Polat, "Mekteb-i Harbiye..", 2019.

Üniversite kütüphaneleri kitap bakımından zengindir, bazıları 100,000 kitaba sahiptir ve bunun dışında ayrıca fakülte kütüphaneleri de vardır. Üniversite hocaları arasında birçok dil bilen hoca vardır. Hocalar hem çok bilgili, hem de birçok yeri gezip görmüş tecrübeli kişilerdir. İmtihan potasından geçmiş, göreve layık kişilerdir.

Üniversitelerde öğrencilerin, eski mezunların, hocaların, yöneticilerin ve önemli şahsiyetlerin katıldığı şenlikler ve ziyafetler yapılır, yemekler yenir ve bu sırada okul ve öğrenciler hakkında övücü sözler söylenir. Şenlikler sırasında etraf süslenir, geceleri her yer aydınlatılır ve havai fişek gösterileri yapılır. Bu türden ziyafetlerin finansmanı için bilet bastırıp satmaları, zenginlerin bunları alıp eşe dosta hediye olarak göndermeleri gibi gelenekleri vardır.

Yazara göre üniversitede baş yönetici olan kişi esasen İngiltere'deki bütün okullardan sorumlu olan vatandaşlık işleri bakanıdır ve bu üniversitede sadece kendisine mahsus bir makam odası vardır. Öğrenci, hoca ve davetiler ziyafet sırasında bakanı makamında ziyaret edip saygılarını sunarlar. Yazar bu bağlamda eserinde 1835 yılının Mart ayında İngilizlerin büyük komutan ve devlet adamlarından Dük Wellington'un üniversiteyi ziyareti şerefine yapılan törende kendisinin halkı selamlaması ve adı geçen bakanı ziyareti sırasında yapılan merasimin ayrıntılarını anlatır.

Üniversitenin gelir kaynağını sahip olduğu bahçe ve çiftlik gibi mülklerin geliri ile öğrencilerin ödedikleri yıllık 20,000 kuruş harç ödemesi oluşturur. Elde edilen gelirler üniversitenin bütçesinden sorumlu *şanselye* denilen genel sekreter, meclis üyeleri ve rektör tarafından üniversitenin ihtiyaçları için harcanır.

Öğrencilerin yurt yatakhaneleri tertipli olup burada çalışan hizmetliler bulunmaktadır. Öğrenciler belirli seviyeden sonra yemeklerini hocalarıyla birlikte yerler. Öğrenciler fen ve sosyal alanlarda teorik ve uygulamalı dersler görürler. Bunun dışında etkili konuşma, tartışma ve münazara eğitimi alırlar ve tiyatro sahnelerinde tartışır, münazara yaparlar ve bilimsel konularda yarışmalar düzenlerler.

Avrupa'da da aileler çocuklarını genç yaşlarda yüksekokullara yazdırıp matematik ve fen bilimlerinde eğitim aldırırlar. Coğrafya konusuna önem verirler ve memleketlerini adım adım ölçerler. Bunlar denizlerini, nehirlerini, yollarını, patikalarını, kalelerini ve arazilerini ölçmekle ve bilmekle yetinmeyip başka ülkelere de giderler ve bizzat oralardaki sanayi ve teknolojiyi gözle görmek isterler. Askeri hazırlamaya, savunma stratejileri geliştirmeye ve teknoloji yaratmaya muktedirler ve bunları yaparken kişisel çıkar peşinde olmazlar.

Yazar, İngiltere ve Avrupa'daki eğitim durumunu anlattıktan sonra Osmanlı Devletindeki eğitim sisteminin genel özelliklerini açıklar ve mevcut duruma dair yumuşak bir eleştiri yaptıktan sonra tavsiye niteliğinde görüşlerini açıklar. Yazar öncelikle padişahın Harbiye Mektebini açmasının çok isabetli olduğunu söyler ve burada uygulanan eğitim sistemini över. Yazara göre burada ulaşılan eğitim seviyesi Avrupa'daki benzerlerinden daha geri değildir. Bununla birlikte, eski sistemin eksiklikleri olduğunu da söylemekten geri durmaz. Yazara göre geçmişte Müslüman çocukları eski usul basit mekteplerde eğitilmek zorunda

kalmış, çocuklar bu okullarda on-on beş yaşına kadar sadece Kuran okumayı ve dini konuları öğrenmiş ve bundan sonra da çoğunlukla katipliğe yönelmek zorunda kalmışlardır. Katipliğe girenler on beş yaşından yirmi beş–otuz yaşına kadar bir tek dairede çalışmış ve bunlardan yetenekli olanlar sadece o dairenin işleyişini ve yazışma şekillerini öğrenmişlerdir. Bunlar hiçbir şekilde devlet işleri ile askerlik ve savunma meseleleriyle uğraşmamış ve bundan dolayı tam yetişmemişlerdir. Bunlar siyasi ve askeri sorunlar karşısında çözüm üretmezler ve işi kadere havale etmek zorunda kalırlar. Bundan dolayı bu kişilere de Harbiye Mektebinde öğretildiği gibi alan ölçüsü, harita bilgisi, coğrafya bilgisi ve diploması de denilen devlet idareciliği ve kamu yönetimi konularında 4-5 yıl eğitim verilmelidir. Yazar metnin sonunda İngiltere’de bulunan üniversitelerin isimlerini, öğrenci ve hoca sayılarını ve kütüphanelerinde bulunan kitap miktarını bir tablo şeklinde göstermiştir.

6. Üniversite, Yüksekokul, Fakülte ve İlgili Kurumlara Dair Kelime ve Kalıp İfadeler

6.1. Eğitim Kurumları

Osmanlı Türkçesinde eğitim, bilim, sanat ve kültür konularına dair kelimelerin ve ifade yapılarının önemli bir kısmı Arapça ve Farsça kökenli alıntı yapılarıdır. Aydınlar, eserin yazıldığı 19. yüzyılda modernleşme politikaları bağlamında Avrupa’dan gelen yeni kavramları bazen mevcut alıntı kelimeleri aynen veya anlamlarını kısmen genişleterek, bazen bu mevcut kelimelerle yeni Arapça ve Farsça birleşik yapılar oluşturarak, bazen öz Türkçe ve Türkçe-Farsça karma tamlamalar yaparak, bazen de yeni alıntı kelimeler kullanarak ifade etme yoluna gitmişlerdir. Eserin yazıldığı 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıcada ilk ve orta seviye okul için *mekteb*, daha yüksek seviyede okul için yaygın olarak *medrese* kelimeleri kullanılmaktadır. Bu bağlamda yeni kurulan okullar ve eğitim kurumları genel olarak bu iki Arapça alıntı kelimedenden birisini içerecek şekilde kurulmuştur. *âdî mekteb* ‘eski usul okul’, *Avrupa mektepleri* ‘Avrupa okulları’, *Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne* ‘Padişahlık Harp Okulu’ vs.:

“Avrupa mektepleri misillü mekteb-i harbiyyeler küşâd ve erbâb-ı hüner-ı isti’ dâddan hâce ve üstâdlar ta’yîn ve i’ dâd buyurup”,

“bu misillü mekteb ü mahall-i ilm ü edebîn adem-i zuhûriyle cümle ehl-i İslâm çocuklarını âdî mekteblere verüp...”

Metinde üniversite için *medrese* kelimesi yaygın olarak Türkçe çokluk +IAr ekiyle *medreseler* şeklinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda Cambridge Üniversitesi için *Kembric Medreseleri* tamlaması görülür:

“*Kembric Medreselerinde* yigirmi gün ikâmetim esnâsında görülen nizâmât-ı mütenevviyası...”

Yazar, üniversitenin fakülte ve yüksekokullarının *kolej* olarak isimlendirildiğini söyler ve bu kelimeye karşılık olarak Farsça kökenli birleşik kelime olan *dershâne* yapısını *medreseler* örneğinde olduğu gibi çokluk yapıyla *dershâneler* şeklinde hem tekil hem de çokluk anlamıyla

kullanır. Türkçede günümüzde de kullanılmakta olan *kolej* kelimesi hem İngilizce hem de Fransızca yaygın kullanılan bir kelime olsa da telaffuz yönüyle Fransızcadaki söyleyiş şekli Türkçeye tanıtılmış ve sonradan bu Fransızca telaffuz Türkçede hâkim olmuştur (<collège):

“mez-kûr *medreseleri* derûnunda *kolej* ta’bîr olunan on altı aded *dershânelerinde* elyevm bin dört yüz şâkirdân olup...”

Fakülte ve yükseköğretim için *kolej* kelimesiyle eş anlamlı olarak *ekol* de kullanılmıştır. Kelime esasen Fransızca ‘*école*’ kelimesinden gelmektedir ve ses ve anlam yönüyle Modern Türkçede sonradan türetilen *okul* kelimesini etkilediği açıktır:

“hâsılı Avrupa ahâlisi bu misillü etfâl-ı endek-sâllarını *kolej* ve *ekol* ta’bîr eyledikleri *dershânelere* koyup ulûm-ı riyâziyeyi tahsil...”

Üniversitenin genel kitaplığı için *medreseleri kütübhânesi* kullanılmıştır:

“*medreseleri kütübhânesinde* beher sene tab’ olunan kitâblardan iki bin kitâb vaz’ u zamm-ile el-hâletü hâzihi yüz bin cild kitâb mevcûd olup...”

6.2. Bilim ve Sanat Alanları, Eğitim ve Tahsil

Eğitim için *ta’lîm*, eğitim almak için *tahsîl etmek*, teorik eğitim için *ilmî tahsîl*, uygulamalı eğitim için *amelen tahsîl*, *meşk* ve *mütâla’a*, yeni şeyler öğrenmek ve bilgi sahibi olmak için *ma’lûmâta destres olmak*, ihtisas yapmak, ihtisas sahibi olmak için *tekmîl-i hüner etmek*, bilim ve bilim alanı için *fen(n)*, *ilm* ve çoğul şekilleri *fünûn* ve *ulûm*, teknik bilgi için *hüner*, *san’at* ve *sanâyi*, güzel sanatlar için *bedâyi* kullanılmaktadır. Öne çıkan bilimler arasında *diplomatik* ‘devlet idaresi, kamu yönetimi’, *fenn-i coğrafya* ‘coğrafya bilimi’, *fenn-i kitâbet* ‘katiplik ve resmi yazışma bilgisi, edebiyat’, *fünûn-ı harbiyye* ‘askerlik ve savunma bilimleri’, *fünûn-ı nâfiâ* ‘bayındırlık bilimleri, altyapı mühendisliği’, *hendese* ‘geometri, mühendislik’, *ilm-i harîta* ‘kartografya’, *resim* ‘orantısız gerçekçi resim, teknik resim’, *umûr-ı divâniyye* ‘devlet işleri idaresi, kamu yönetimi’, *ulûm-ı riyâziyye* ‘matematik bilimleri’ vardır:

“*ta’lîm*-i şerâit-i îmân ile meşgûl olup ba’dehu ba’zısı san’ata ve ba’zısı kitâbete hâsılı her biri âdî bir hıdmete sülûk edüp...”

“nice lisân ü *ma’lûmâta destres oldukları* ve bunların tekmîl-i hüner...”

“velhâsıl bu bâbda her dâim *meşk*-i sühan ve *ta’lîm*-i fenn-ile birbirlerini mükâlemde ve sâir fenlerde derece-i mahâret ü mümâresetleri bi’t-tebeyyün...”

“*ulûm-ı riyâziyeyi* tahsîl ve alelhusûs *fenn-i coğrafyaya* tevaggul ile...”

“iki sene *hendese* ve sâir ilme çalışarak tahsîl etmiş..”

“Mekteb-i Harbiyye-i Şâhânedede okunduğu usûl üzere *ilm-i harîta*, *fenn-i coğrafya* ve bâhusûs *diplomatik* ta’bîr eyledikleri *umûr-ı divâniyyeyi* tahsîl etmeleri cümlesine farz mesâbesinde... *fenn-i kitâbetden* mâada ta’dâd olunan *fünûn-ı nâfiânın* cümlesi az vaktin içinde ya’nî beş altı sene zarfında tahsîl olunacağı...”

6.3. Metot ve Kazanımlar

Metot ve teknik için *usûl* ve *yol*, buluş ve yenilik için *icâd* ve *ihtirâ*, eğitimle kazanılan davranış ve beceriler arasında *tanzîm* ‘gelişmiş yeni düzene koyma’, *tedbîr-tedâbir* ‘etkili yönetme, çözüm, önlem, öngörme’, *tertîb-tertîbât* ‘düzene ve sıraya koyma, organize etme’, *devletlerinin füzûnî-i kuvve ve irâdına kudret-yâb* ‘devletlerinin gücünü ve gelirini artırmaya muktedir olma’, *mevâzi-i hayri ve şerri ve mevâki-i nef’u zarri temyîz* “iyi ile kötünün yerini ve fayda ile zararın yönünü bilmek”, *ma'lûmatlarını ta'rif ü takrîr ve tab'u temsîl ile etrâfa neşr ü teşîr ve bu vehile kendülerin cümleye teşhîr* ‘bilgilerini ayrıntılı şekilde açıklama, basıp yayımlama ve bu yolla kendilerini herkese görünür ve bilinir hale getirme’, *re 'y-i savâb bulmak* ‘doğru ve uygun yol bulma, çözüm üretme’ gibi kelime ve ifade yapıları kullanılmıştır:

“bulunduğu kalemin *usûlünü* ve kitâbetin *yolunu* öğrenüp...”

“her biri başlı başına asker *tertîbine* ve husûn-ı menâ *icâdına* ve nice sanâyi *ihtirâna* ve devletlerinin *füzûnî-i kuvve ve irâdına kudret-yâb oldukları*...”

“*tedâbir-i umûr-ı mülkiyye ve tertîbât-ı sunûf-ı askeriyeden* bî-behre kaldıkları derkâr...”

“*tanzîm-i umûr-ı mülke ve tertîb-i askere dâir bir tedbîr-i dil-pezir* matlûb olunsa bir *re 'y-i savâb bulamayup*...”

6.4. Öğrenciler, Hocalar ve Üniversite Yönetimi

Metinde üniversite öğrencisi anlamında çoğul yapıtlı Farsça kökenli *şâkirdân* kullanılmıştır. Arapçadan Türkçeye geçen ve esasen çoğul anlamı olan *talebe* kelimesinde olduğu gibi *şâkirdân* da çoğul yapıda olmasına rağmen yaygın olarak tekil anlamda kullanılmaktadır:

“mezkûr medreseleri derûnunda kolej ta'bir olunan on altı aded dershânelerinde elyevm bin dört yüz *şâkirdân* olup...”

“cemî'i hâce ve *şâkirdân nâzır-ı mersûma* gidip kemâl-i âdâb ile ta'zîm ve tekrîm etmek kâide-i nizâmlarından olduğundan...”

“ve işbu medrese *şâkirdânı* ilmen ve amelen kâffe-i ulûm u fûnûnun tahsiline sa'y u ikdâm eylediklerinden...”

Üniversite öğretim elemanı ve bilim adamı için daha çok *hâce* kelimesi tercih edilirken *müderris* ve *üstâd* daha sınırlı örnekte görülür:

“her lisânı bilir hâceleri olup işbu *hâceler* dahi kâffe-i memâlikini birkaç def'a geşt ü güzâr ve ekser lisâna kesb ü kuvvet ile ahvâl-i memâlikden haberdâr ve pota-i imtihân-ı Frenk içre kâmilü'l-ayyâr birer şahs-ı şöhret-şiâr olup bâlâda muharrer on altı ekollerinde tekmîl-i hüner ederek *müderris* olmağa me'zûn olması...”

“Avrupa mektepleri misillü mekteb-i harbiyyeler küşâd ve erbâb-ı hüner-ı isti'dâddan *hâce ve üstâdlar* ta'yîn ve i'dâd buyurup...”

Üniversite rektörü için *baş hâce*, üniversitenin mali işlerinden de sorumlu hükümet temsilcisi genel sekreteri *ricâl* ve *şanselye* (chancellor), üniversite mütevelli heyeti için *ahkâm-ı âmme nâzırları*, üniversite senatosu için *meşverethâne meclisi*, 24 kişilik üniversite hâmilere komisyonu

için *evâklar* kelimeleri kullanılmıştır:

“*baş hâcenin* ekolleri derûnunda tertîb eylediği işbu ziyâfetde beher sūfresi bin beş yüz adam oturacak mikdârı altı aded müzeyyen sūfre tanzîmiyle taâm olunduğu...”

“İngiltere kıt’asında olan medrese ve cemîi ekollerine nâzır *şanselye* ta’bir eyledikleri *ricâli*...”

“bunların hâsılâtı *şanselye* ve parlamento meclisine dâhil olanlar ve *baş hâceleri* ma’rifetiyle gerek medresenin ta’mirine...”

“medreselerinden tekmîl-i tahsîl ederek çıkmış ve fûnûn u ulûma dikkat üzere nezâret edeceği cümlelerin imtihân u intihâbı olmuş fûnûn u ulûm u nevâmîs ya’nî *ahkâm-ı âmme nâzırları* ve yine medreselerinin levâzımât ü nizâmlarına nezâret etmek için ahâlî tarafından ayrılmış *meşverethâne meclisine* dâhil olanları ... yigirmi dört nefer *evâkları*...”

7. Sonuç

1835 yılında yazılmaya başlanan Seyyâhnâme, bir Osmanlı devlet adamının esas olarak İngiltere’nin, kısmen de Fransa’nın askerlik, eğitim, ekonomi, siyasi yapı ve genel toplum düzeni gibi özellikleri hakkında bilgi veren elyazması eserdir. Yazar, eserin bir bölümünde Cambridge Üniversitesi bağlamında İngiltere’deki üniversitelerin eğitim sistemine dair yeni bilgiler de ortaya koymuş ve bu metinde kullandığı kelime, kelime grupları ve kalıp ifadelerle Türkçede oluşmaya başlayan modern eğitim sistemine dair terminoloji, ifade kalıbı ve anlatım stratejilerine önemli katkıda bulunmuştur.

a. Metinde üniversite için Arapça kökenli *medrese* kelimesinin Türkçe +1Ar çoğul ekiyle genişletilmiş şekli *medreseler* kullanılmıştır. Bu bağlamda Cambridge Üniversitesi için *Kembridc Medreseleri* tamlaması görülür. Fakülte ve yüksekokulların *kolej* ve *ekol* olarak isimlendirildiği belirtilmiş, bu kelimelere karşılık olarak da gene çokluk ekiyle genişletilmiş Farsça kökenli *dershâne* birleşik kelimesi kullanılmıştır.

b. Eğitim için *ta’lîm* ve *tahsîl*, teorik eğitim için *ilmen tahsîl*, uygulamalı eğitim için *amelen tahsîl*, *meşk* ve *mütâla’a*, bilgi sahibi olmak için *ma’lûmâta destres olmak*, ihtisas sahibi olmak için *tekmîl-i hüner etmek*, bilim ve bilim alanları için *fen(n)*, *ilm* ve çoğul şekilleri *fûnûn* ve *ulûm*, teknik bilgi için *hüner*, *san’at* ve *sanâyi*, güzel sanatlar için *bedâyi* kullanılmıştır.

c. Yöntem için *usûl* ve *yol*, buluş için *icâd* ve *ihtirâ*, eğitimle kazanılan davranış ve beceriler arasında *tanzîm*, *tedbîr-tedâbir*, *tertîb-tertîbât* ve *füzûnî-i kuvve* ve *irâdına kudret-yâb*, *mevâzı-ı hayrı* ve *şerri* ve *mevâki-i nef’u zarri temyiz*, *re’y-i savâb bulmak* gibi kelime ve ifade yapıları kullanılmıştır.

d. Üniversite öğrencisi anlamında çoğul yapıyla Farsça kökenli *şâkirdân* kullanılmıştır. Üniversite öğretim elemanı ve bilim adamı için daha çok *hâce* kelimesi tercih edilirken *müderris* ve *üstâd* daha sınırlı örnekte görülür. Üniversite rektörü için *baş hâce*, üniversitenin mali işlerinden de sorumlu hükümet temsilcisi genel sekreteri *ricâl*, *şanselye*, mütevelli heyeti için *ahkâm-ı âmme nâzırları*, üniversite senatosu için *meşverethâne meclisi*, üniversite hâmileleri komisyonu için *evâklar* kullanılmıştır.

Metinde Avrupa üniversite eğitimine dair durum, kavram ve olgulara dair ifadeler dilin var olan imkân ve usulleriyle geniş bir yelpaze içinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda yeni ifade birimleri ve yapıları a) dilde mevcut olan *hâce*, *mekteb*, *müderriş*, *tahsîl*, vb gibi kelimelerle aynen veya kısmen genişletilmiş anlamlarıyla, b) mevcut kelimeler *medreseler* (üniversite) ve *dershaneler* (fakülte, yüksek okullar) örneklerinde görüldüğü gibi çoğul ekiyle genişletilerek, c) *ilmen tahsil* gibi Arapça ve *dershâne* ve *meşverethâne* gibi Farsça birleşik yapılarla, d) *medrese şâkirdânî* gibi Türkçe belirtisiz tamlama yapılarıyla, e) *Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne* gibi Farsça terkip yapılarıyla, f) *devletlerinin füzûnî-i kuvve ve îrâdî* gibi Türkçe ve Farsça karma tamlama yapılarıyla, g) *şanselye* ve *diplomatik* gibi Avrupa dillerinden yeni alınan kelimelerle oluşturulmuştur.⁷

Yazar, metinde üniversite hocalarının ve öğrencilerinin yetişmesinde kütüphanelerin, eğitim amaçlı seyahatlerin, yayın yapmanın, yeni ve özgün çalışmalar ortaya koymanın önemini vurgulamıştır. Yazarın burada modern üniversitelerin mütevelli heyeti ve danışma meclisi gibi idari yapılarla yönetildiği ve üniversite gelirlerinin birden çok kişinin katılımıyla kullanıldığı gibi hususları vurgulamasının henüz Tanzimat Fermanının ilan edilmediği bir dönemde padişaha ve devrin yöneticilerine yeni kurulacak sisteme dair telinde bulunma amacını taşıdığını söylemek mümkündür. Metinde anlatılan modern yükseköğretim sistemine dair kelime ve ifade yapılarının önemli bir kısmı sonraki dönemlerde kullanılmaya devam etmiş, ancak bir süre sonra yerlerini Fransızca ve İngilizceden gelen kelimelere bırakmıştır. Bu durum özellikle kurum isimleri ile idari terimler alanında olmuş, bu bağlamda *medrese* kelimesi yerini önce *darülfünûn* ve sonra üniversite, *dershâne* fakülte, *meşverethâne meclisi* senato, *baş hâce* ise yerini dekan ve rektör kelimelerine bırakmıştır. Bunun, medrese sisteminden modern üniversite sistemine geçişte değişen konu, ders ve müfredat programları ile üniversite eğitiminin amaçlarına paralel olarak eski sistemi çağırıştıran dilsel sembollerin de değiştirilmesi arzusunun taşıyan politik iradelerin bir sonucu olduğu yakın tarihe dair metinlerden izlenebilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

7 Dönem aydınlarının ve devlet adamlarının Avrupa’dan gelen fikir ve kavramlar ile Avrupa’da gördükleri altyapı, bilim, kültür, sanayi ve teknoloji ile ilgili durumları anlatmada kullandıkları kelime, terkip ve ifade kalıplarına dair bkz. Ami Ayalon, *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Arabic Political Discourse*, (New York: Oxford University Press, 1987), 81-126; Yusuf Ziya Karabıçak, “Why Would We Liberte? - Liberté in the Ottoman Empire, 1792-1798”, *Turcica* 51 (2020), 219-253; Fikret Turan, “Forming the Modern Diction of Tanzimat Turkish: Words and Expressions of Modernity in Seyâhnâme-i Londra”, *Turkic Languages* 11/2 (2007), 159-181.

Kaynaklar/References

- Ayalon, Ami. *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Arabic Political Discourse*, New York: Oxford University Press, 1987.
- Buluç, Sadettin. “Türkçe Yazma İki Seyahâtname”, *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989: 1505-1513.
- Dönmez, Ahmet. *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.)
- Günergün, Feza. “Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 2 (1998): 23-68.
- Karabıçak, Yusuf Ziya. “Why Would We Limberte?”, *Liberté in the Ottoman Empire, 1792-1798*, *Turcica* 51 (2020): 219-253.
- Mehmed Es’ad. *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310/1892-93.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, Cilt II, Hazırlayanlar: Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Polat, Atilla. “Mekteb-i Harbiye Nazırlarından Matematikçi Mehmed Emin Paşa’nın Biyografisine Giriş”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20/2 (2019): 59-74.
- Tosun, Ali Rıza. “İlk Kapsamlı Türkçe Mühendislik Kitabı *Mecmûât El-Mühendisîn*’in Ele Aldığı Konular ve Niteliği Hakkında Bir Değerlendirme”, *Belleten* 74/270 (2010): 517-530.
- Turan, Fikret. “Forming the Modern Diction of Tanzimat Turkish: Words and Expressions of Modernity in *Seyâhatnâme-i Londra*”, *Turkic Languages*, 11/2 (2007): 159-181.

EKLER

1. Sadeleştirilmiş Metin

26b (30) İngiltere devletinde bulunan üniversitelerin genel özellikleri ve Cambridge Üniversitesinde yirmi günlük ikametim sırasında gördüğüm usul ve uygulamalar şu şekildedir:

Anlattığımız üniversitelerin yapısı içinde *kolej* adı verilen on altı adet <5> fakülte ve yüksekokulda halihazırda bin dört yüz öğrenci vardır. On iki ila on beş yaşına kadar okudukları kitaplar kendi dilleriyle kaleme alınmış olduğundan bu öğrencilerin tamamı iki sene dini dersler ve iki sene tarih ve coğrafya dersleri okuduktan sonra iki sene geometri, mühendislik ve diğer konularda tahsil görürler. Bir iki sene resim dersi alarak iyi ressam olanlar da vardır. Bu tahsil süresince her bir konu üzerine <10> yayımlanan günlük gazeteleri okuyarak çeşitli konularda bilgi elde ederler. Bu çalışmaları her gün zevkle yaptıklarından faydasız konuşmaları bırakıp gece gündüz dünyadaki ülkelerin sorunlarına dair kendilerini yetiştirip geliştirirler. Bununla birlikte, o ülkeleri bizzat görmeyi de istediklerinden bazıları Afrika kıtasına, bazıları Amerika kıtasına ve bazıları da Avrupa ve Asya kıtalarına <15> seyahat ederek birçok konu ve hususa dair bilgi sahibi olurlar. Kadınların da hepsi bilgilerini ifade ederler, açıklarlar, basıp yayımlarlar ve bu şekilde fikirlerini herkese yayarlar. Bu sistem içinde günümüzde diğer öğrenciler de daha on beş-on sekiz yaşındayken gayretlerinin bir gereği olarak seyahat etmeye heves ederler ve bu sayede bilgi ve görgülerini artırıp birçok dil öğrenirler. <20> Bunlar arasında eğitimini ve seyahatlerini tamamlayanlardan bazıları elçilik kâtipliklerinde, dışişleri dairelerinde ve diğer bazı katipliklerde görev alırlar. Subay olmak isteyenler de harbiye alanında tahsil görekrek askerlik hizmetlerinde görev alırlar. Anlattığımız

27a (30)

üniversitelerin kütüphanelerine her sene yeni basılan kitaplardan bin-iki bin adedi satın alınarak raflara konulur. Öyle ki bu kütüphanelerin bazıları şu anda yüz bin cilt kitaba sahip olduğu gibi her fakülte kütüphanesinde de yirmi-otuz bin kitap mevcudu ayrıca bulunmaktadır. Burada her dil ile yazılmış kitaplar olduğu gibi her dili bilen hocalar da vardır. Bu hocalar da <5> bütün memleketleri birkaç defa gezmiş kişilerdir ve birçok dili iyi bilirler. Bunlar başka ülkelerin şartları hakkında da bilgi sahibidirler. Avrupa'da uygulanan imtihan potasından geçtikleri için zamanla oldukça ceval ve şöhretli kişiler olmuşlardır. Öğrenciler yukarıda bahsettiğimiz on altı fakültede eğitimlerini tamamlayarak üniversite hocası olmaya hak kazanarak mezun olurlar. Tahsil gören diğer öğrencileri de şevklendirmek için birkaç sene de bir defa her fakültede bulunan hocalar <10> büyük bir ziyafet düzenlerler ve bir hafta boyunca çeşitli şenlikler yaparlar. Bu ziyafete İngiltere bölgesinde bulunan üniversite ve okullardan sorumlu şanselye dedikleri devlet adamlarını, üniversite mezunu bilim ve sanat konularında

yetkinliği ve önemi bilinen ve herkesin saygı duyduğu bilim, eğitim, kültür ve vatandaşlık işlerinden <15> sorumlu devlet adamlarını, üniversitelerin ihtiyaç ve işleyişini idare etmek üzere halk tarafından seçilmiş danışma meclisi üyelerini, üniversitelerden mezun din, hukuk ve diğer alanlardan olmak üzere İngiltere bölgesinin arşidüklerini, yirmi dört kişilik mütevellî heyetini, ve yine üniversitelerden mezun olduktan sonra devletin ve milletin kalkınması için üstün <20> hizmette bulunmuş kişileri davet ederler. Üniversite rektörünün fakültelerde düzenlediği bu ziyafetlerde her birisinde bin beş yüz davetlinin oturacağı

27b (31)

altışar adet gösterişli sofralarda yemekler yenilir. Diğer fakülte hocaları da benzer şekilde beş yüz ila bin kişi oturacak büyüklükte sofralar hazırlarlar. Yemek sırasında çeşitli müzik ve şarkılar çalınır ve şarkı aralarında tahsili devam eden öğrencileri şevklendirmek için <5> ileri gelen büyük davetliler ayağa kalkıp çeşitli övücü ve güzel sözler söylerler. Bu sözleri duymaktan mutlu olan herkes hep birlikte yaşa yaşa diye tempo tutarak oldukça coşkulu bir şekilde şenlik yaparlar. Geceleri de o fakültelerin çok sanatlı bir biçimde süslenmiş bahçelerini gazla aydınlatılan çeşit çeşit lamba <10> ve fenerler ile donatırlar. Ortaya çıkan ışıltılar ile şehir apaydın olur. Bundan başka havai fişek gösterileri de yapılır. Yukarıda bahsettiğimiz vatandaşlık işleri bakanının her bir üniversite dahilinde özel bir odası vardır. Bu ziyafete davetli olarak gelenler ile bütün hoca ve öğrencilerin bu bakanın <15> huzuruna giderek kibar bir şekilde selamlama ve saygılarını sunma adetleri olduğundan hepsi o makama gidip bu merasimi yerine getirirler. Bin iki yüz elli senesinde (miladi 1834/35) üç buçuk aylık dışişleri bakanı olan Dük Wellington isimli meşhur general de anlattığımız ziyafete davet edilmişti. Vatandaşlık bakanına saygı ziyaretine götürmek için bu generali <20> konağından alıp lüks bir faytona bindirdiler. Faytonun çevresine çok sayıda halat bağladılar.

28a(31)

Polis dedikleri sokak zabıtları o halatları omuzlarına alarak, üniversite hocaları da halatların uçlarından tutarak yürüdüler. Bu esnada herkes yaşa yaşa diye tempo tutuyordu. General de faytonda ayakta durarak etrafındaki bu insanları <5> hafifçe öne doğru eğilerek selamladı ve bu şekilde gideceği yere ulaştı. Bunun gibi çok katılımlı ziyafetlerde ne kadar masraf olacaksa onu karşılayacak kadar bilet denilen davetiye belgesi bastırılır. Davetliler bu davetiyelerin tanesini yüz kuruşaya satın alarak ziyafete giriş yaparlar. Davet sahipleri de masraflarını bu şekilde karşılamış olurlar. <10> Mevki sahibi kişiler ile dük unvanına sahip seçkinler ziyafet yapacakları zaman bu davetiyelerden alarak davetli kişilere hediye olarak gönderirler. Diğer insanlar da ziyafet verecekleri zaman benzer şekilde yapacağı masrafın miktarı kadar davetiye bastırırlar ve <15> dost ahbab bunları her birini yüz kuruşaya satın alarak ziyafete katılırlar. Anlattığımız üniversitenin gelir kaynağı bahçe ve çiftlik gibi mülkler olup elde edilen hasılat, şanselye, parlamento üyeleri ve rektör tarafından gerek üniversite binalarının tamiri, gerek

ihtiyaç duyulan kitap, mühendislik ve geometri aletleri ve diğer araç gereç <20> alımı için kullanılır. Bu üniversitenin öğrencileri hocalarının her birisine emirlerinde çalışan hizmetli personel ve diğer ihtiyaçları için

28b (32)

senelik yirmi bin kuruş ödeme yaparlar ve yemeklerini her gün beraber yerler. Öğrencilerin yatakhaneleri gayet tertipli ve düzenli olup belirli sayıda hizmetçileri bulunmaktadır. Bunlar hocalarına karşı oldukça itaatkâr ve saygılı davranırlar. Bu üniversitenin öğrencileri hem teorik hem de uygulamalı <5> olarak bütün fen ve sosyal bilim alanlarında tahsil görürler. Bundan başka, gerektiğinde tartışılan kişiyi uygun cevaplarla susturmak, her konuda ve tartışmada lazım olan etkili ve inandırıcı cümleler kurmak, zekice cevap vermek, söylenen sözlerin mecazi anlamlarını fark etmek, konuşmadaki tebessüm ve mahzunluktan ortaya çıkan ima ve <10> telmihleri kavramak için en baştan bu konulara tarihteki örnekler üzerinden çalışırlar. Daha sonra okulun bazı bahçelerinde kendileri için yapılmış tiyatro sahnelerinde her birisi tarihte oluyormuş gibi, uygun kıyafetler de giyerek berrak ve anlaşılır cümlelerle, jest, mimik ve beden diliyle konuları ve fikirleri anlatırlar. Velhasıl bu konuda sürekli tartışma pratiği yaparak ve bilim eğitimi <15> üzerine yoğunlaşarak birbirlerine karşı münazarada ve bilgi yarışında üstün gelmeye çok gayret ederler. Bunun gibi bilimsel konularda maharet ve uzmanlık ortaya koyarak üniversitenin kendi kurallarına göre üniversite öğretim üyesi olmaya hak kazanarak mezun olurlar. Hasılı, Avrupa milletleri bunlar gibi yaşı küçük çocuklarını kolej veya ekol dedikleri fakülte ve yüksekokullara yazdırıp matematik ve fen bilimlerinde <20> tahsil aldırırlar. Özellikle coğrafya biliminde çok gelişmiş olduklarından ülkelerinin sınırlarının ötesine bir adım geçmeden gelişmiş şehir ve bölgeleri karış karış ölçerler.

29a (32)

Denizlerin, nehirlerin, yolların, patikaların, kasırların, kalelerin, arazi ve toprakların büyüklüğünü bilmekle yetinmeyip gözle görerek durumu derinlemesine öğrenmek amacıyla kara ve deniz yolculuğunun zorluğuna katlanırlar ve her memlekette ortaya çıkan ileri düzey sanayi ile <5> yüksek ve seçkin sanat ve hüner işlerini öğrenirler. Her birisi tek başına askeri hazırlamaya, savunma stratejileri ve yeni teknik icadına muktedirdir. Devletlerinin kuvvetlerini yükseltip gelirlerini çoğaltacak bilgiye sahiptirler. Bunları yaparken yanlış ve kötü işlere sapsazlar. Alemin ve bizim nimetimizin sahibi yüce padişahımızın bundan evvel ilahi duyguların en değerlisinin bulunduğu <10> sultanlara layık ışıltılı kalbine ve eğitim-sever gönlüne doğan tanrısal ilhamla anlattığımız Avrupa okulları gibi bir harbiye okulu açmış ve buraya eğitimli ve yetenekli hocalar ve bilginler tayin etmiş ve bunları teşkilatlandırmıştır. Halihazırda Avrupa memleketlerinde uluslararası seviyede geçerli olan bilim, teknik, sanat ve sanayi konularının tamamı öğretilmektedir. Bununla birlikte <15> şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nde bunun gibi bir okulun ve eğitim merkezinin olmaması sebebiyle bütün Müslüman

ailelerin çocukları basit mekteplerde eğitilmiştir. Bunlar on-on beş yaşına kadar sadece kendi yeteneği ölçüsünde Kuran okumayla ve dini konuları öğrenmeyle meşgul olduktan sonra bazıları sanata, bazıları katipliğe yönelmiştir. Kısaca her birisi basit sıradan bir mesleğe girmiştir. <20> Katiplik mesleğine girenler on beş yaşından başlamak üzere yirmi beş-otuz yaşına kadar bir yazı işleri dairesinde çalışmışlardır. İçlerinden yetenekli olanların sadece bulunduğu dairenin

29b (33)

usulünü ve katiplik bilgisi öğrenmelerine rağmen devlet işlerinin idaresi ile askeri sınıfların düzenlenmesi işlerinden uzak kaldıkları malumdur. İhtiyaç durumunda bu kişilerden devletin idari ve askeri teşkilatına dair makul bir iş yapılması istendiğinde doğru bir yol bulamayacakları ve en sonunda kader böyle deyip geçecekleri <5> veya işi zamana ve oluruna bırakacakları aşıkardır. Böyle olacağına, Osmanlı Devleti sisteminde yüksek idareci olacak kişiler hiç olmazsa iyi ile kötünün ve fayda ile zararın nerede olduğunu, arazi genişlik ölçüsünü, hisarlar, kaleler ve araziler arasındaki farkları anlayacak derecede, Harbiye Mektebinde de öğretildiği gibi, harita bilimi, <10> coğrafya ve özellikle diplomasi denilen yüksek devlet meclisi işleri alanlarında tahsil görmeleri farz derecesinde gereklidir. Aslında bu yukarıda zikrettiğimiz önemli konular üzerine eğitim alındığı halde bir yazı işleri dairesinde otuz senede tahsili yapılan sadece katiplik bilgisinden başka saydığımız sosyal kalkınma ve gelişme branşlarında da <20> kısa süre içinde yani beş altı sene zarfında tahsil alınabileceği sistemli ve metotlu eğitimin ortaya koyduğu bir durumdur.

30a (33)

İngiltere, İskoçya ve İrlanda memleketlerinde bulunan üniversitelerin ve her üniversitede kolej denilen fakülte ve yüksekokulların isimlerini, bu birimlerde bu sene mevcut öğrenci ve öğretim elemanlarının sayılarını ve üniversite kütüphanelerinde bulunan kitapların miktarını gösterir <5> tablodur:

Üniversitenin İsmi	Fakülte Yüksekokul Sayısı	Toplam Öğretim Elemanı	Toplam Öğrenci Sayısı	Genel Kütüphanelerinde kitap sayısı	Üniversite
Londra Şehrinde	8	50	1500	90 000	1
Cambridge Şehrinde	16	60	1400	100 000	1
Oxford Şehrinde	20	95	2500	150 000	1
İskoçya Ülkesinde	20	70	21500	120 000	1
İrlanda Ülkesinde	15	80	1700	14 000	1

2. Latin Harfli Osmanlıca Metin

26b (30) İngiltere Devletinin medreselerinin vâf ü ta'rîfi ve Kembric Medreselerinde yigirmi gün ikâmetim esnâsında görülen nizâmât-ı mütenevviyası bervech-i âtî zikr ü beyân olunur. Mezkûr medreseleri derûnunda kolej ta'bir olunan on altı aded <5> dershânelerinde elyevm bin dört yüz şâkirdân olup ancak bunların cümlesi on iki ve on beş yaşına kadar okudukları kitâblar kendü lisanlarınca kaleme alınmış olduğundan iki sene mesâil-i dîne ve iki sene tevârih ve coğrafya okumuş ve iki sene hendese ve sâir ilme çalışarak tahsîl etmiş ve bir iki sene resme heves ederek a'lâ ressâm olmuş. Ve bu aralıklarda her husûs zımında <10> tab' olunan yevmiye gazetelerini görerek ve ez-her cihet ma'lûmât kesbinden günbegün lezzet alarak ve hevâyî sohbeti bütün bütün terk ederek leyl ü nehâr ahvâl-i memâlike sarf-ı efkâr ile vukûfa kesb-i iktidâr etmişler ise de ol memleketleri re'yü'l-ayn görmeğe dahi heveskâr olarak ba'zısı Afrika kı'tasını ve ba'zısı Amerika kı'tasını ve ba'zıları dahi Avrupa ve Asya kı'talarını <15> geşt ü güzâr ve katı çok umûr u husûsâtдан hissedâr. Avratların da bilcümle ma'lûmatlarını ta'rîf ü takrîr ve tab' u temsîl ile etrâfa neşr ü teşîr ve bu vechile kendülerin cümleye teşhîr eylediklerinden bu keyfiyete sâir şâkirdânın mûcib-i şevk ü gayretleri olarak elyevm on beş ve on sekiz yaşında çocuklar geşt ü güzâra heves ve nice lisân ü ma'lûmâta destres oldukları. <20> Ve bunların tekmîl-i hüner ve tetmîm-i seyr ü sefer edenlerden ba'zıları elçi kitâbetlerinde ve düvel-i ecnebiye kalemi ve sâir kalemlerde ve bazıları dahi askerî zâbiti olmasını emel edüp fûnûn-ı harbiyyeyi tahsîl ile askerlik hıdmetinde istihdâm olundukları. Ve zikr olunan

27a (30)

medreseleri kütübhânesinde beher sene tab olunan kitâblardan iki bin kitâb vaz'u zammile el-hâletü hâzihi yüz bin cild kitâb mevcûd olup bundan başka her ekolleri derûnunda dahi yigirmi otuz bin cild kitâb bulunduğu ve her lisân üzere kitâbları ve her lisânı bilir hâceleri olup işbu hâceler dahi <5> kâffe-i memâlikini birkaç defa geşt ü güzâr ve ekser lisâna kesb ü kuvvet ile ahvâl-i memâlikden haberdâr ve pota-i imtihan-ı Frenk içre kâmilü'l-ayyâr birer şahs-ı şöhret-şîâr olup bâlâda muharrer on altı ekollerinde tekmîl-i hüner ederek müderris olmağa me'zûn olması ve sâir tahsilde olanlara dahi şevk ü gayret gelmesi için birkaç senede bir def'a her ekollerinin hâceleri <10> birer azîm ziyâfet tertbiyle bir hafta envâi şenlikler edüp işbu ziyâfete İngiltere kı'tasında olan medrese ve cemîi ekollerine nâzır şanselye ta'bir eyledikleri ricâli ve medreselerinden tekmîl-i tahsîl ederek çıkmış ve fûnûn u ulûma dikkat üzere nezâret edeceği cümlelerin imtihan u intihâbı olmuş fûnûn u ulûm u nevâmîs ya'nî ahkâm-ı <15> âmme nâzırları ve yine medreselerinin levâzımât ü nizâmalarına nezâret etmek için ahâlî tarafından ayrılmış meşverethâne meclisine dâhil olanları ve yine medreselerinden çıkmış kenîsâları ve kânûn u milletleri ricâli olan İngiltere kı'tası arşidukları ve yigirmi dört nefer evâkları ve yine medreselerinden me'zûn olarak çıkmış ve devlet ü milletinin tezâyüd-i

nâm ü şânını mücib <20> hizmetlerde bulunmuşları da'vet eyledikleri, baş hâcenin ekolleri derûnunda tertîb eylediği işbu ziyâfette beher sūfresi bin beş yüz adam

27b (31)

oturacak mikdârı altı aded müzeyyen sūfre tanzîmiyle taâm olunduğu ve sâir ekolleri hâceleri dahi bu vechile beş yüz ve bin adam oturacak kadar sūfreler tertîbiyle ziyâfet eyledikleri. Ve esnâ-yı taâmırlarında müteaddid muzıklar ve fâsılalarında tahsilde olanların mücib-i şevk ü gayretleri için <5> büyükleri ayağa kalkup tahsilde olanlar hakkında medh ü senâ yollu envâi kelâmlar îrâd eylediklerinden ol îrâd olunan kelâmlardan mahzûziyetlerini iş'âr etmek için cümlesi bir âvâz üzere yaşa yaşa deyü hora çağırarak bir kat dahi şevk ile şenlik eyledikleri. Ve geceleri dahi ol medreseler derûnunda gâyet musanna resimler üzere <10> tezyîn olunmuş bağçelerini gaz ateşiyile günâgün resimler ile kandiller ve fenârlar donadarak hâsıl olan şaaşaalr ile şehri pür-ziyâ eylediklerinden mâadâ envâi fişenk şenlikleri icrâ olındığı. Bâlâda zikr olunan ahkâm-ı âmme nâzırının işbu medreseleri derûnunda mahsûs bir dîvân odası olup ol ziyafetlere <15> gelen davetlû ve gerek cemîi hâce ve şâkirdân nâzır-ı mersûma gidip kemâl-i âdâb ile ta'zîm ve tekrîm etmek kâide-i nizâmlarından olduğundan cümlesi ol mahale gidip icrâ-yı resm eyledikleri. Bin iki yüz elli senesi üç buçuk mâh düvel-i cenebiyye ricâli olan Dük Velinton⁸ nâm meşhûr ceneral zikr olunan ziyâfete davet <20> olunup sâlifü'z-zikr ahkâm-ı âmme nâzırına ta'zîm için mersûm ceneralî konağından bir hintovda vaz ile hintovun etrâfına vâfir ipler bağlanarak

28a (31)

polis ta'bîr eyledikleri zokakları zâbitleri ol ipleri omuzlarına alarak ve medreseleri müderrisleri dahi tutarak bu esnâda cümlesi yaşa yaşa deyü hora çağırarak getirdikleri ve mersûm dahi ayak üzerinde durup, etrafında olanlara <5> kadd-i hamîde işâret olarak mahall-i mezkûra vâsıl olduğu. İşbu misillü cem'iyetlû ziyâfetlerde her ne mikdâr mesârif vâki olur ise ol mikdârı *bilye* ta'bîr eyledikleri da'vet tezkeresi tab olunup beherini yüz guruşa med'uv olanlar iştirâ ederek ol ziyâfete gittikleri ve bu vechile vâki olan mesârifâtı çıkardıkları <10> ve sâir ricâli ve dük rütbesinde olanlar ziyâfet eyledikleri vakitte zikr olunan da'vet tezkerelerini ikrâmen med'uv olanlara gönderdikleri. Ve sâir ahâd-ı nâs makûlesinin ziyâfetleri vukûunda dahi kezâlik edeceği mesârif mikdârınca tezkere tab' etdirüp beherini yüz guruşa sâhib-i ziyâfetin <15> akrân u ahbâbları iştirâ ederek gittikleri sâlifü'l-beyân medresenin îrâdî bağçe ve çiftlik misillü mahaller olup bunların hâsılâtı şanselye ve parlamento meclisine dâhil olanlar

8 Wellington Dükü Arthur Wellesley (1769-1852). İrlanda kökenli İngiliz generali ve siyasetçisi. 1815 yılında yapılan Waterloo Muharebesinde Napolyon komutasındaki Fransız ordusunu yenen Britanya, Hollanda ve Alman birliklerinden oluşan koalisyon ordusunun da komutanıdır. Bu olayın olduğu tarih olan hicri 1250 yılında (miladi 1834/35) yazarın Cambridge Üniversitesinde bulunduğunu anlıyoruz. Yazarın bu tarihte Dük Wellington'un üç buçuk aylık dışişleri bakanı olduğunu söylemesinden hareketle burada bahsedilen tören muhtemelen 1835 yılının Mart ayı sonlarında yapılmıştır.

ve baş hâceleri ma'rifetiyle gerek medresenin ta'mîrine ve iktizâ eden kitâb ve âlât-ı hendese ve edevât-ı sâireye <20> sarf olunarak idâre olunduğu ve işbu mekteb şâkirdânı hâcelerinin beherine hıdmetci ve sâir kâffe-i levâzımâtlarıyla

28b (32)

senevî yiğirmişer bin guruş verüp her yevm birlikde yedikleri taâmları ve yatacak odaları gâyet muntazam ve müzeyyen ve müteaddid ve muayyen hıdmetcileri olup hâcelerine kemâl derece riâyet ve itâ'at eyledikleri. Ve işbu medrese şâkirdânı ilmen ve amelen <5> kâffe-i ulûm u fûnûnun tahsiline sa'y u ikdâm eylediklerinden mâada bi-hasebi'l-iktizâ muhâtabı ilzâm ü iskânda ve her husûsâtda ve mükâlemede lâzım olan darb-ı nutuk ve cerbeze-i hâl ve her bir tefevvüh olunan kelâmın dekâyık u meâlini ve esnâ-yı mükâlemede vâki olan hareket-i a'zâ ve tebessüm ü bükâdan hâsıl olan îmâ ve işârâtı bilmek <10> ve yapmak için evvel-be-evvel envâi tevârîh mütâla'a edüp ba'de ba'zı ders hâneleri bağçelerinde mahsûs kendüleri için yapılmış küçük tiyatrolara her birleri vukû-ı târîh misillü birer kıyâfete girerek talâkat-i lisân ve tahrik-i a'zâ vü ebdân ile nakl ü taklîd, velhâsıl bu bâbda her dâim meşk-i sühan ve ta'lîm-i fenn-ile <15> birbirlerini mükâlemede ve mukâlede tefevvuka sa'y-i mezîd ederek işbu fenn-i mükâlemede ve sâir fenlerde derece-i mahâret ü mümâresetleri bi't-tebeyyün medreseleri nizâmınca müderris ve hâceliğe me'zûn oldukları. Hâsılı Avrupa ahâlisi bu misillü etfâl-ı endek-sâllarını kolej ve ekol ta'bîr eyledikleri ders hânelere koyup ulûm-ı riyâziyeyi <20> tahsîl ve alelhûsûs fenn-i coğrafyaya tevaggul ile memleketlerinden bir hatve tecâvüz etmeyerek memâlik-i ma'mûreyi şibren-fe-şibren mesâha edüp

29a (32)

bihâr u enhâr ve turuk u mesâlik ve kusûr, kılâ ve füşat-ı arâzî vü bikâi fehm ü idrâk etdiklerine kanâat etmeyüp aynen ve müşâheden vukûf-ı ahvâl mekâsidiyle meşakkat-ı seyr u sefer ya'ni metâib-i bahr ü berri irtikâb ve her memâlikde zuhûr eden sanâyi-i bergüzîde <5> vü bedâyi-i pesendîdeyi iktisâb ederek her biri başlı başına asker tertîbine ve husûn-ı menâ icâdına ve nice sanâyi ihtirâna ve devletlerinin füzûnî-i kuvve ve irâdına kudret-yâb oldukları. Bî-irtikâb olmağla ma'a'l-kıyâs-ı velîni'met-i âlem ve velîni'met-i bî-minnetimiz şevketlü efendimizin bundan akdem mücellâ-yı füyûzât-ı gaybiyye ve mühimme-i şüunât-ı kudsiyye olan <10> kalb-i enver-i şâhî ve zamîr-i maârif-perver-i pâdişâhîlerine bâ-ilhâm-i ilâhî zikir olunan Avrupa mektepleri misillü mekteb-i harbiyyeler küşâd ve erbâb-ı hüner-ı isti'dâddan hâce ve üstâdlar ta'yîn ve i'dâd buyurup el-hâletü hâzihi Avrupa diyârında beyne'd-düvel müsta'mel ve mütedâvil olan hüner ve sanâyi ve ilm ü bedâyiin cümlesi egerçi tahsîl olunmakta ise de <15> şimdiye kadar Memâlik-i Devlet-i Aliye'de bu misillü mekteb ü mahall-i ilm ü edebî adem-i zuhûriyle cümle ehl-i İslâm çocuklarını âdî mekteblere verüp on ve on beş yaşına kadar fakat kendü tabiatıyla kırâat-ı Kur'ân ve ta'lîm-i şerâit-i îmân ile meşgûl olup ba'de ba'zısı san'ata ve ba'zısı kitâbete hâsılı her biri âdî bir hıdmete sülûk edüp <20> kitâbet yolunda

bulunanlar on beş yaşından yigirmi beş otuz yaşına kadar bir kaleme devâm ile içlerinden müsta'id olanları fakat bulunduğu kalemin

29b (33)

usûlünü ve kitâbetin yolunu öğrenüp ancak tedâbir-i umûr-ı mülkiyye ve tertibât-ı sunûf-ı askeriyeden bî-behre kaldıkları derkâr. Ve lede'l-iktizâ bu misillülerden tanzîm-i umûr-ı mülke ve tertîb-i askere dâir bir tedbîr-i dil-pezîr matlûb olursa bir re'y-i savâb bulamayup nihâyet hükm-i kadere <5> veyâhûd muktezâ-yı devr-i çarh-ı pîre havâle ve ta'lik edeceği âşikârdır. Böyle olmakdan ise Devlet-i Aliyye ricâli yolunda bulunan kişizâdeler hiç olmaz ise mevâzı-ı hayrı ve şerri ve mevâki-i nef' u zarrı ve fushat-ı arâzi ve kusûr, kılâ' ü bikâi fark u temyiz edecek mertebe Mekteb-i Harbiyye-i Şâhânedede okunduğu usûl üzere ilm-i harita <10> ve fenn-i coğrafya ve bâhusûs diplomatik ta'bir eyledikleri umûr-ı dîvâniyyeyi tahsil etmeleri cümlesine farz mesâbesinde olup haddizâtında işbu zikr olunan usûl bâhirü'l-makbûl üzere yazup okunduğu hâlde kaleme otuz senede fakat tahsil olunan fenn-i kitâbetden mâada ta'dâd olunan fûnûn-ı nâfiânın cümlesi <15> az vaktin içinde ya'ni beş altı sene zarfında tahsil olunacağı muktezâ-yı usûl-ı nizâmından idüğü.

30a (33)

İngiltere ve İskoçya ve İrlanda kıt'alarında olan medreselerinin ve her medreselerinde kolej ta'bir eyledikleri dershânelerinin ve derûnlarında işbu sene mevcûd olan kâffe-i şâkirdânın ve hâcelerinin ve medreseleri kütübhânelerinde bulunan kitâbın aded ü mikdârlarının <5> cedvelidir.

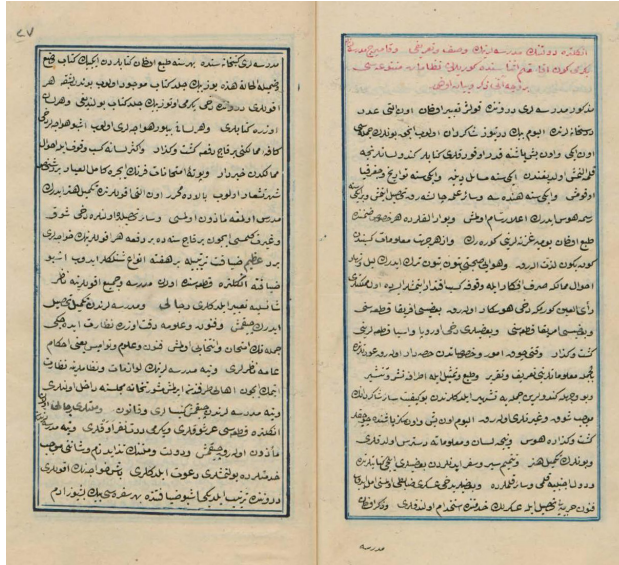
Esâmî-i Medrese	Adâd-ı Kolec	Cümlesinde Hâce	Cümlesinde Şâkirdân	Kebîr Kütübhanesinde Kitâb	Medrese
Londra Şehrinde, Kıt'a-i İngiltere	8	50	1500	90 000	1
Kembridj Şehrinde Olan (Cambridge)	16	60	1400	100 000	1
Oksuford Şehrinde Olan (Oxford)	20	95	2500	150 000	1
İskoçya Kıt'asında Olan	20	70	21500	120 000	1
İrlanda Kıt'asında Olan	15	80	1700	14 000	1

3. Tıpkıbasım - Seyyâhnâme

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY 05085, 26b (pdf 30)-30a (pdf 33)

Başlık: “İngiltere Devletinin medreselerinin vâf ü ta'rîfi ve Kembridj Medreselerinde yigirmi gün ikâmetim esnâsında görülen nizâmât-ı mütenevviyası bervech-i âfî zikr ü beyân olunur”

26b-27a



27b-28a



4. Seyyâhnâme'de Avrupa Üniversitesi Sistemine ve Eğitimine Dair Kelime ve İfadeler

Osmanlı Türkçesi – Standart Türkiye Türkçesi	
ahkâm-ı âmme nâzırları	üniversite müteveli heyeti
amelen tahsîl (Ar.), bkz. <i>meşk, mütâla'a</i>	uygulamalı eğitim
bedâyi (Ar.)	güzel sanatlar, estetik sanatları (bedî' çoğulu)
dershâne (Far.)	fakülte, yüksekokul
devletlerinin füzûnî-i kuvve ve îrâdına kudret-yâb olmak	devletlerinin gücünü ve gelirini artırmaya muktedir olma (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
diplomatik (Fran.) bkz. <i>umûr-ı dîvâniye</i>	devlet idaresi, kamu yönetimi
evâklar	üniversite hâimleri kurulu
fen(n) , ç. <i>fînûn</i> (Ar.)	bilim ve bilim alanları
fenn-i coğrafya (Ar., Far.)	coğrafya bilimi
fenn-i kitâbet (Ar., Far.)	katiplik ve resmi yazışma bilgisi, edebiyat
fünûn-ı harbiyye (Ar., Far.)	askerlik ve savunma bilimleri
fünûn-ı nâfiâ (Ar., Far.)	bayındırlık bilimleri, altyapı mühendisliği
hâce (Far.), bkz. <i>müderris, üstâd</i> (nadiren)	üniversite öğretim elemanı, üniversite hocası
hendese (Ar.)	geometri, mühendislik
hüner (Far.), bkz. <i>san'at, sanâyi</i>	teknik bilgi, teknolojik bilgi
îcâd (Ar.), bkz. <i>ihtirâ</i>	buluş, icat
ihtirâ (Ar.), bkz. <i>îcâd</i>	buluş, icat
ilm , ç. <i>ulûm</i> (Ar.)	bilim ve bilim alanları
ilmen tahsîl (Ar.)	teorik eğitim
ilm-i harîta (Ar., Far.)	kartografya, haritacılık bilimi
ma'lûmâta destres olmak	yeni şeyler öğrenmek, bilgi sahibi olmak için
ma'lûmatlarını ta'rîf ü takrîr ve tab' u temsîl ile etrâfa neşr ü tenşir ve bu vechile kendülerin cümleye teşhir	bilgilerini ayrıntılı şekilde açıklama, basıp yayımlama ve bu yolla kendilerini herkese görünür ve bilinir hale getirme (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
medreseler (çoğul olarak)	üniversite
meşk (Ar.), bkz. <i>amelen tahsîl, mütâla'a</i>	uygulamalı eğitim
meşverethâne meclisi	üniversite senatosu
mevâzi-ı hayrı ve şerri ve mevâki-i nef' u zarrı temyiz etmek	iyi ile kötünün ve fayda ile zararın nereden geldiğini bilmek (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
müderris (Ar., nadiren), bkz. <i>hâce, üstâd</i>	üniversite öğretim elemanı, üniversite hocası
mütâla'a (Ar.), bkz. <i>amelen tahsîl, meşk</i>	uygulamalı eğitim
re'y-i savâb bulmak	doğru ve uygun yol bulma, çözüm üretme (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
resim (Ar.)	orantısız gerçekçi resim, teknik resim
ricâl ? (Ar.), bkz. <i>şanselye</i>	üniversite genel sekreteri, (hükümet temsilcisi olarak)
san'at , bkz. <i>hüner, sanâyi</i>	teknik bilgi, teknolojik bilgi
sanâyi , bkz. <i>hüner, san'at</i>	teknik bilgi, teknolojik bilgi
şâkirdân (Far., çoğul olarak)	üniversite öğrencisi
şanselye (Fran.), bkz. <i>ricâl ?</i>	üniversite genel sekreteri, (hükümet temsilcisi olarak)
ta'lîm (Ar.)	eğitim
tahsîl etmek	eğitim almak
tanzîm (Ar.)	gelişmiş yeni düzene koyma, yenileme (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)

tedbîr , ç. <i>tedâbir</i> (Ar.)	etkili yönetme, çözüm üretme, önlem, öngörme (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
tekmîl-i hüner etmek	ihtisas yapmak, ihtisas sahibi olmak,
tertib , ç. <i>tertibât</i> (Ar.)	düzene koyma, organize etme, sistemleştirme, (eğitimle kazanılan davranış ve beceriler)
ulûm-ı riyâziye (Ar., Far.)	matematik bilimleri
umûr-ı dîvâniye (Ar., Far.), bkz. <i>diplomatik</i>	kamu yönetimi, devlet işleri idaresi
usûl (Ar.), bkz. <i>yol</i>	metot, yöntem
üstâd (Far., nadiren), bkz. <i>hâce, müderris</i>	üniversite öğretim elemanı, üniversite hocası
yol , bkz. <i>usûl</i>	metot, yöntem

